

JOHN SUTHERLAND

Μικρή ιστορία
της λογοτεχνίας

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Γιώργος Λαμπράκος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Τι είναι λογοτεχνία;

Φανταστείτε πως, σαν τον Ροβινσόνα Κρούσο, έχετε ναυαγήσει σε ένα ερημονήσι για την υπόλοιπη ζωή σας. Ποιο βιβλίο θα θέλατε περισσότερο να έχετε μαζί σας; Αυτό είναι ένα ερώτημα που τίθεται σε μία από τις πιο μακρόβιες και αγαπημένες ραδιοφωνικές εκπομπές του BBC, το *Desert Island Discs*. Καθώς μεταδίδεται και μέσω του BBC World Service, ακούγεται σε όλο τον κόσμο.

Αυτό το ερώτημα είναι ένα από τα δύο που τίθενται στον καλεσμένο της εβδομάδας, αφού πρώτα έχουμε ακούσει αποσπάσματα από τα οκτώ τραγούδια που θα έπαιρνε μαζί του στο νησί. Στον ναυαγό επιτρέπεται μία πολυτέλεια – ποια είναι; Οι απαντήσεις είναι συνήθως πολύ ευφυείς: τουλάχιστον δύο καλεσμένοι διάλεξαν χάπια με κυανίδιο, για παράδειγμα, ενώ άλλοι διάλεξαν το Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης στη Νέα Υόρκη. Έπειτα τους ρωτούν ποιο βιβλίο θα ήθελαν, μαζί με τη Βίβλο (ή τον όποιο άλλο θρησκευτικό τόμο) και τα

έργα του Σαίξπηρ, που βρίσκονται ήδη στο νησί – πιθανόν τα άφησε ο προηγούμενος κάτοικος που επέλεξε το χάπι.

Ακούω αυτό το πρόγραμμα εδώ και πενήντα χρόνια (υπάρχει από το 1942) και πολύ συχνά ο καλεσμένος διαλέγει ένα σπουδαίο λογοτεχνικό έργο να του κρατά συντροφιά στο υπόλοιπο της μοναχικής του ζωής. Τα τελευταία χρόνια ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η Τζέιν Όστεν είναι η πιο δημοφιλής συγγραφέας (αργότερα θα πούμε περισσότερα για εκείνη, όπως και για τον Ροβινσónα Κρούσο). Και σχεδόν σε καθεμία από τις χιλιάδες εκπομπές, το επιλεγμένο βιβλίο είναι ένα λογοτεχνικό έργο που ο ναυαγός έχει ήδη διαβάσει.

Αυτό δείχνει ορισμένες σημαντικές αλήθειες για τη λογοτεχνία. Πρώτον, είναι προφανές ότι τη θεωρούμε ένα από τα σημαντικότερα πράγματα στη ζωή μας. Δεύτερον, πως, παρότι μας λένε ότι «καταναλώνουμε» λογοτεχνία, η λογοτεχνία, σε αντίθεση με το φαγητό που βρίσκεται στο πιάτο μας, παραμένει εκεί αφότου την έχουμε καταναλώσει... Και, στις περισσότερες περιπτώσεις, είναι εξίσου νόστιμη όσο και την πρώτη φορά. Η δική μου επιλογή, όταν με κάλεσαν στην εκπομπή πριν από κάποια χρόνια, ήταν ένα μυθιστόρημα, το *Πανηγύρι της ματαιοδοξίας* του Θάκερεϋ, που (αφότου το επιμελούμουν και έγραφα για αυτό επί πολλά χρόνια) πρέπει να το έχω διαβάσει τουλάχιστον εκατό φορές. Εντούτοις, σαν την αγαπημένη μου μουσική, με ευχαριστεί κάθε φορά που το επισκέπτομαι.

Το ξαναδιάβασμα είναι μία από τις μεγάλες ηδονές που μας προσφέρει η λογοτεχνία. Τα κορυφαία λογοτεχνικά έργα είναι ανεξάντλητα – αυτό είναι ένα από τα γνωρίσματα που τα καθιστούν κορυφαία. Όσο συχνά και αν επανέρχεστε σε αυτά, πάντα θα έχουν κάτι νέο να προσφέρουν.

Στα χέρια σας κρατάτε, όπως λέει και ο τίτλος, μια «μικρή ιστορία», αλλά η λογοτεχνία δεν είναι μικρό πράγμα. Υπάρχει απείρως περισσότερη από όση θα διαβάσουμε σε όλη μας τη ζωή. Στην καλύτερη περίπτωση μπορούμε απλώς να συνθέσουμε ένα έξυπνο δείγμα, και η πιο σημαντική απόφαση που πρέπει να πάρουμε αφορά το πώς θα διαμορφώσουμε την επιλογή μας. Η συγκεκριμένη μικρή ιστορία δεν είναι ένα εγχειρίδιο («Διαβάστε αυτό!»), αλλά μια συμβουλή του τύπου: «Αυτό το βιβλίο μπορεί να το βρείτε πολύτιμο, επειδή πολλοί άλλοι το έχουν βρει επίσης, αλλά στο τέλος της ημέρας θα πρέπει να αποφασίσετε μόνοι σας».

Για τους περισσότερους σκεπτόμενους ανθρώπους, η λογοτεχνία θα διαδραματίσει έναν σημαντικό ρόλο στη ζωή τους. Μαθαίνουμε πολλά πράγματα στο σπίτι, στο σχολείο, από φίλους, και από το στόμα ανθρώπων που είναι πιο σοφοί και ευφυείς από εμάς. Μα πολλά από τα πολυτιμότερα πράγματα που ξέρουμε προέρχονται από τη λογοτεχνία που έχουμε διαβάσει. Αν διαβάζουμε σωστά, βρισκόμαστε σε μια διαλογική σχέση με τα πιο δημιουργικά πνεύματα της εποχής μας και του παρελθόντος. Ο χρόνος που ξοδεύουμε για ανάγνωση λογοτεχνίας είναι χρόνος καλά ξοδεμένος. Μην αφήνετε κανέναν να σας λείει το αντίθετο.

Τι είναι λοιπόν λογοτεχνία; Να ένα ριψοκίνδυνο ερώτημα. Θα βρούμε την πιο ικανοποιητική απάντηση αν εξετάσουμε την ίδια τη λογοτεχνία· κυρίως τα πρώτα δημοσιευμένα έργα με τα οποία ερχόμαστε σε επαφή στη ζωή μας, την «παιδική λογοτεχνία» (που, σημειωτέον, γράφεται για παιδιά, όχι από παιδιά). Οι περισσότεροι από εμάς κάνουμε τα πρώτα διστακτικά βήματα στον κόσμο της ανάγνωσης στην κρεβατοκάμαρα. (Οι περισσότεροι από εμάς μαθαίνουμε να γράφουμε στην τάξη.) Κάποιος που αγαπάμε μας διαβάζει,

ή διαβάζει μαζί μας, στο κρεβάτι. Έτσι αρχίζει το ταξίδι μιας ολόκληρης ζωής σε όλες τις σελίδες που θα βρεθούν μπροστά μας.

Καθώς μεγαλώνουμε, η πρακτική της ανάγνωσης για ευχαρίστηση –κάτι που κατά κανόνα σημαίνει ανάγνωση λογοτεχνίας– εξακολουθεί να υφίσταται. Οι περισσότεροι από εμάς θα περάσουμε τη ζωή μας με κάποιο μυθιστόρημα δίπλα στο κρεβάτι μας. (Η μπορεί να ακούμε το *Book at Bedtime*, μια άλλη μακρόβια ραδιοφωνική εκπομπή του BBC.) Πόσοι από εμάς, τα πρώτα χρόνια, δεν κάναμε την αταξία να συνεχίσουμε να διαβάζουμε με φακό κάτω από τα σκεπάσματα, φορώντας τις πιτζάμες μας; Τα ρούχα (η «πανοπλία» μας, με μια έννοια) που φοράμε για να αντιμετωπίσουμε τον εξωτερικό κόσμο –τον «πραγματικό κόσμο»– είναι συνήθως φυλαγμένα στην άλλη πλευρά της κρεβατοκάμαρας, σε κάποια ντουλάπα.

Χάρη στις πολυάριθμες τηλεοπτικές, κινηματογραφικές και θεατρικές διασκευές του βιβλίου, πολλά παιδιά και ενήλικες γνωρίζουν την ιστορία των τεσσάρων μικρών Πέβενσι που βρίσκονται εγκαταλελειμμένα σε ένα εξοχικό σπίτι.¹ Είμαστε στη δεκαετία του 1940 και η Βρετανία βρίσκεται σε πόλεμο. Υπό τη φροντίδα του καλού καθηγητή Κερκ (η λέξη «kirk» σημαίνει «εκκλησία» στα σκοτσέζικα: η λογοτεχνία έχει πάντα μικρά συμβολικά στοιχεία), τα παιδιά είναι ασφαλή από τον εφιαλτικό βομβαρδισμό του Λονδίνου. Ο πραγματικός κόσμος έχει παραγίνει επικίνδυνος για τα παιδιά: μυστηριώδη αεροπλάνα, για λόγους που δεν είναι πλήρως κατανοητοί, προσπαθούν να σκοτώσουν ανθρώπους.

1. Αναφορά στα *Χρονικά της Νάρνια*, του Κ. Σ. Λούις, που αποτελείται από 7 τόμους (1950-56). Το βιβλίο που αναφέρεται παρακάτω είναι ο πρώτος τόμος. [Όλες οι υποσημειώσεις είναι του μεταφραστή.]

Θα ήταν δύσκολο να προσπαθήσει κανείς να εξηγήσει στα μικρά παιδιά την πολιτική, την ιστορία, ή το νόημα όλων αυτών. Η λογοτεχνία, καθώς έχει την ικανότητα να επικοινωνεί με όλες τις ηλικίες, μπορεί να βοηθήσει.

Στην ιστορία του βιβλίου, καθώς εξερευνούν το αρχοντικό του Κερκ σε μια βροχερή μέρα, τα παιδιά ανακαλύπτουν ένα δωμάτιο στον πάνω όροφο με μια μεγάλη ντουλάπα. Το μικρότερο παιδί, η Λούσυ, μπαίνει μόνη της στην ντουλάπα. Υποφιάζομαι πως όλοι γνωρίζουν τι ανακαλύπτει εκεί μέσα, όποια εκδοχή του βιβλίου *Το λιοντάρι, η μάγισσα και η ντουλάπα* κι αν θυμούνται. Η Λούσυ βρίσκεται σε αυτό που θα ονομάζαμε «εναλλακτικό σύμπαν» – ένα σύμπαν της φαντασίας, μα εξίσου πραγματικό, ουσιαστικά, με το Λονδίνο που εγκατέλειψε. Και εξίσου βίαιο με αυτή τη φλεγόμενη πόλη. Η Νάρνια δεν είναι ένα ασφαλές μέρος, όπως ακριβώς τα λιοντάρια ή οι μάγισσες δεν είναι εν γένει ασφαλή όντα με τα οποία μπορούν να κάνουν παρέα οι άνθρωποι.

Σύμφωνα με την αφήγηση, η Νάρνια δεν είναι ένα όνειρο της Λούσυ, κάτι μες στο κεφάλι της, μια «φαντασίωση» βρίσκεται πραγματικά εκεί, είναι ένα πράγμα έξω από τον εν εγρηγόρσει εαυτό της όπως και η ξύλινη ντουλάπα, ή ο καθρέφτης μέσω του οποίου η Αλίχη φτάνει στη Χώρα των Θαυμάτων, στην παιδική ιστορία που είχε δημοσιεύσει ογδόντα πέντε χρόνια πιο πριν ο Λούις Κάρρολ. Αλλά, για να καταλάβουμε πώς η Νάρνια είναι και πραγματική και φανταστική, θα πρέπει να γνωρίζουμε πώς να επεξεργαζόμαστε τον σύνθετο μηχανισμό της λογοτεχνίας. (Τα παιδιά τον μαθαίνουν εξίσου γρήγορα και διαισθητικά όπως, στα πρώτα χρόνια, μαθαίνουν τον σύνθετο μηχανισμό της γλώσσας.)

Το βιβλίο *Το λιοντάρι, η μάγισσα και η ντουλάπα* είναι μια «αλληγορία», δηλαδή απεικονίζει κάτι με όρους κάτι άλλου·

αποτυπώνει κάτι πολύ πραγματικό με όρους κάτι εντελώς μη πραγματικού. Ακόμα κι αν το σύμπαν συνεχίσει να επεκτείνεται για πάντα, όπως μας λένε σήμερα οι αστρονόμοι, δε θα υπάρχει ποτέ μια Νάρνια σε αυτό. Αυτός ο κόσμος είναι μυθοπλασία και οι κάτοικοί του (ακόμα και η Λούσυ) είναι αποκυήματα (μυθοπλαστικές επινοήσεις, δηλαδή) της δημιουργικής φαντασίας του συγγραφέα Κ. Σ. Λούις. Εντούτοις νιώθουμε (και ο Λούις είχε ασφαλώς την πρόθεση να κάνει τον αναγνώστη του να νιώσει) πως ένας βασιικός πυρήνας αλήθειας εμπεριέχεται στις πρόδηλες αναλήθειες της Νάρνια.

Εντέλει, λοιπόν, θα μπορούσαμε να πούμε πως η πρόθεση του βιβλίου *Το λιοντάρι, η μάγισσα και η ντουλάπα* είναι θεολογική, ένα θρησκευτικό ζήτημα. (Ο Λούις, πέρα από συγγραφέας, ήταν θεολόγος.) Η ιστορία του κατανοεί την ανθρώπινη κατάσταση με βάση ευρύτερες αλήθειες, όπως υποδηλώνει ο συγγραφέας. Κάθε λογοτεχνικό έργο, οσοδήποτε ταπεινό, ρωτά σε ένα επίπεδο: «Ποιο είναι το νόημα; Γιατί βρισκόμαστε εδώ;». Οι φιλόσοφοι, οι ιερείς και οι επιστήμονες απαντούν με τον δικό τους τρόπο. Στη λογοτεχνία η «φαντασία» είναι ο τρόπος ενασχόλησης με αυτά τα βασικά ερωτήματα.

Η πρώτη ανάγνωση του βιβλίου *Το λιοντάρι, η μάγισσα και η ντουλάπα* στο κρεβάτι μάς μεταφέρει μέσα από την ντουλάπα (και την τυπωμένη σελίδα) σε μια ευρύτερη επίγνωση του πού και ποιοι είμαστε. Μας βοηθά να κατανοήσουμε τις απείρως περίπλοκες καταστάσεις στις οποίες βρισκόμαστε εμείς ως άνθρωποι. Και, επιπλέον, αυτό το καταφέρνει με τρόπους που μας ευχαριστούν και μας κάνουν να θέλουμε να διαβάσουμε περισσότερο. Όπως ακριβώς οι ιστορίες της Νάρνια μάς βοήθησαν ως παιδιά στην εξήγηση του κόσμου, έτσι και όταν διαβάζουμε ως ενήλικες συνδεόμαστε με τη ζωή

άλλων ενηλίκων. Όταν ξαναδιαβάζουμε την Έμμα, ή ένα μυθιστόρημα του Ντίκενς, μεσήλικες πια, εντυπωσιαζόμαστε και χαιρόμαστε που βρίσκουμε εκεί πολύ περισσότερα από όσα είχαμε βρει όταν τα διαβάσαμε στο σχολείο. Ένα κορυφαίο λογοτεχνικό έργο εξακολουθεί να προσφέρει πολλά, όποια στιγμή της ζωής σας κι αν το διαβάσετε, όποια κι αν είναι η γλώσσα στην οποία γράφτηκε. Στα επόμενα κεφάλαια θα δούμε ξανά και ξανά πόσο προνομιούχοι είμαστε που ζούμε σε μια χρυσή εποχή όπου, χάρη στις υπηρεσίες της σύγχρονης μετάφρασης, διαθέσιμη προς ανάγνωση δεν είναι απλώς η «λογοτεχνία» αλλά η «παγκόσμια λογοτεχνία». Πολλοί από τους σπουδαίους συγγραφείς που εμφανίζονται στις ακόλουθες σελίδες θα έσκαγαν από τη ζήλια τους με την πληθώρα των βιβλίων που διαθέτουμε και απολαμβάνουμε σήμερα. Έτσι, παρότι θα εξετάσουμε λογοτεχνικά έργα από διάφορα μακρινά μέρη, το καλειδοσκόπιο που θα συναντήσετε στο βιβλίο αυτό χαρακτηρίζεται από ένα κοινό γνώρισμα: μπορείτε πλέον να διαβάσετε τα περισσότερα από αυτά στη γλώσσα σας (και ελπίζω πως μια μέρα θα το κάνετε).

Υπάρχουν εκείνοι που, ήδη από τις μέρες του Πλάτωνα, πιστεύουν πως η γοητεία της λογοτεχνίας και των διάφορων μορφών της (θέατρο, επική και λυρική ποίηση, την εποχή του Πλάτωνα) είναι επικίνδυνη – ιδίως για τους νέους. Η λογοτεχνία μάς περισπά από την πραγματική ζωή. Εμπορεύεται ψεύδη – όμορφα ψεύδη, ασφαλώς, αλλά γι' αυτό τον λόγο ακόμα πιο επικίνδυνα. Τα συναισθήματα που εμπνέει η σπουδαία λογοτεχνία, αν συμφωνήσετε με τον Πλάτωνα, συσκοτίζουν την καθαρή σκέψη. Πώς μπορείτε να σκεφτείτε σοβαρά τα προβλήματα της εκπαίδευσης των παιδιών αν τα μάτια σας δακρύζουν αφότου έχετε διαβάσει πώς ο Ντί-

κηνς περιγράφει τον θάνατο της μικρής Νελ, που είναι ένα αγγελούδι; Και χωρίς καθαρή σκέψη, πίστευε ο Πλάτωνας, η κοινωνία κινδυνεύει. Δώστε στο παιδί να διαβάσει την Ευκλείδεια Γεωμετρία το βράδυ στο κρεβάτι, όχι τον μύθο του Αισώπου με τον Ανδροκλή και το Λιοντάρι. Μα, φυσικά, ούτε η ζωή ούτε οι άνθρωποι είναι έτσι. Οι μύθοι του Αισώπου είχαν ήδη διδάξει στους συγχρόνους του Πλάτωνα σημαντικά μαθήματα –και τους είχαν προσφέρει τέρψη, συν τοις άλλοις–, και δυόμισι χιλιετίες μετά προσφέρουν το ίδιο και σε εμάς σήμερα.

Ποιος είναι λοιπόν ο καλύτερος τρόπος για να περιγράψουμε τη λογοτεχνία; Κατά βάση, η λογοτεχνία είναι μια συλλογή από μοναδικούς συνδυασμούς όλων των μικρών μαύρων σημείων της αλφαβήτας πάνω σε μια λευκή επιφάνεια – με άλλα λόγια, είναι «γράμματα», αφού η λέξη «λογοτεχνία» [literature] σημαίνει κάτι φτιαγμένο από γράμματα [letters]. Αυτοί οι συνδυασμοί είναι πιο μαγικοί από οτιδήποτε μπορεί να βγάλει ένας μάγος από το καπέλο του. Εντούτοις, μια καλύτερη απάντηση θα ήταν πως λογοτεχνία είναι ο ανθρώπινος νους στην κορύφωση της ικανότητάς του να εκφράζει και να ερμηνεύει τον κόσμο γύρω μας. Η λογοτεχνία, στα καλύτερά της, δεν απλοποιεί αλλά διευρύνει το μυαλό και τις ευαισθησίες μας μέχρι το σημείο που μπορούμε καλύτερα να διαχειριζόμαστε την πολυπλοκότητα του κόσμου – ακόμα κι αν, όπως συχνά συμβαίνει, δε συμφωνούμε εντελώς με ό,τι διαβάζουμε. Γιατί να διαβάζουμε λογοτεχνία; Επειδή εμπλουτίζει τη ζωή έτσι όπως τίποτε άλλο δεν μπορεί να την εμπλουτίσει. Μας κάνει πιο ανθρώπινους. Και όσο καλύτερα μαθαίνουμε να τη διαβάζουμε, τόσο καλύτερα θα το καταφέρνει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Παραμυθένιες αρχές

ΜΥΘΟΣ

Πολύ καιρό προτού αρχίσουμε να σκεφτόμαστε τη λογοτεχνία ως κάτι γραμμένο και τυπωμένο, υπήρχε κάτι που – με βάση την αρχή «Αν περπατά σαν πάπια και κράζει σαν πάπια, είναι πάπια»– θα μπορούσαμε επίσης να ονομάσουμε λογοτεχνία. Οι ανθρωπολόγοι, που μελετούν το ανθρώπινο είδος από το αρχαίο παρελθόν μέχρι την εποχή μας, το ονομάζουν «μύθος». Κατάγεται από κοινωνίες που «αφηγούνται» τη λογοτεχνία τους, δεν τη γράφουν. Αυτό ονομάζεται «προφορική λογοτεχνία» (δηλαδή, «ομιλούμενη λογοτεχνία»).

Το πρώτο πράγμα που πρέπει να πούμε για τον μύθο είναι πως δεν είναι «πρωτόγονος». Στην πραγματικότητα, είναι ιδιαίτερα σύνθετος. Το δεύτερο είναι πως, από ιστορικής άποψης, η γραπτή και τυπωμένη λογοτεχνία έχει εμφανιστεί σχετικά πρόσφατα – αλλά ο μύθος υπήρχε ανέκαθεν. Έχει νόημα να υποθέσουμε πως εμείς, ως είδος, είμαστε κατά

κάποιο τρόπο προγραμματισμένοι, μέσα μας, να σκεφτόμαστε μυθικά, όπως οι σύγχρονοι γλωσσολόγοι υποστηρίζουν πως είμαστε γενετικά προγραμματισμένοι για την εκμάθηση της γλώσσας. (Πώς αλλιώς, ως βρέφη, θα μπορούσαμε να μάθουμε κάτι τόσο πολύπλοκο όσο η γλώσσα που ακούμε;) Η δημιουργία μύθων είναι στη φύση μας. Αποτελεί μέρος της ανθρώπινης κατάστασης.

Αυτό, στην πράξη, σημαίνει ότι φτιάχνουμε ενστικτωδώς νοητικά σχήματα ή πρότυπα από καθετί που συμβαίνει γύρω μας. Ως μωρά, γεννιόμαστε, όπως είπε ένας φιλόσοφος, «σε μια μεγάλη, ανθούσα, βουερή σύγχυση». Η αντιμετώπιση αυτής της τρομακτικής σύγχυσης αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα εγχειρήματα του ανθρώπινου είδους. Οι μύθοι συμβάλλουν στο να κατανοούμε εμείς οι άνθρωποι τον κόσμο μας. Όταν αρχίσαμε να γράφουμε, η λογοτεχνία έπαιξε τον ίδιο ρόλο.

Ας δούμε ένα κομψό νοητικό παιχνιδάκι που έστησε ο κριτικός Φρανκ Κέρμοντ για να δείξει τι σημαίνει να είμαστε «προγραμματισμένοι» να σκεφτόμαστε μυθικά. Αν βάλετε ένα ρολόι στο αυτί σας, θα ακούσετε τικ-TAK, τικ-TAK, τικ-TAK. Το «τακ» ακούγεται εντονότερα από το «τικ». Ο νους μας, καθώς δέχεται το σήμα από το αυτί μας, «διαμορφώνει» το τικ-τικ σε τικ-TAK, δηλαδή σε μια ελάχιστη αρχή και ένα ελάχιστο τέλος. Αυτό ουσιαστικά κάνει ο μύθος. Δημιουργεί ένα πρότυπο εκεί όπου δεν υπήρχε κανένα, επειδή το να βρούμε ένα πρότυπο μας βοηθά να κατανοούμε τα πράγματα. (Μας βοηθά επίσης να τα θυμόμαστε.) Και το πιο ενδιαφέρον στοιχείο με το παράδειγμα του «τικ-TAK» είναι πως κανείς δε σας διδάσκει να ακούτε αυτό το αφηγηματικό σχήμα. Έρχεται με φυσικό τρόπο.

Συνεπώς, μπορούμε να σκεφτόμαστε τον μύθο ως κάτι

που δημιουργεί νόημα μέσα από την έλλειψη νοήματος στην οποία εμείς, ως άνθρωποι, βρισκόμαστε. Γιατί είμαστε εδώ, και είμαστε εδώ για να κάνουμε «τι»; Κατά κανόνα, ο μύθος προσφέρει μια εξήγηση μέσα από ιστορίες (η ραχοκοκαλιά της λογοτεχνίας) και σύμβολα (η ουσία της ποίησης). Ας δοκιμάσουμε ένα νοητικό παιχνίδι. Ας υποθέσουμε πως είστε ένας από τους πρώτους ανθρώπους που προσπαθούν να καλλιεργήσουν ένα χωράφι πριν από 10.000 χρόνια. Ξέρετε πως υπάρχουν περίοδοι στις οποίες δε φυτρώνει τίποτα. Η φύση πεθαίνει. Ύστερα από λίγο, η γη αναγεννάται. Γιατί; Πώς μπορείτε να το εξηγήσετε; Δεν υπάρχει κανένας επιστήμονας τριγύρω για να το εξηγήσει. Αλλά εσείς πρέπει με κάποιο τρόπο να «προσδώσετε ένα νόημα» σε αυτό.

Ο ρυθμός των εποχών είναι ένα φαινόμενο ζωτικής σημασίας για τις αγροτικές κοινότητες – «καιρός του φυτεύειν και καιρός του εκριζόνειν το πεφυτευμένον», όπως το θέτει η Βίβλος. Όποιος γεωργός δε γνωρίζει αυτούς τους «καιρούς» θα λιμοκτονήσει. Ο μυστηριώδης κύκλος του ετήσιου θανάτου και της ετήσιας αναγέννησης της γης εμπνέει «τους μύθους της γονιμότητας». Αυτοί οι μύθοι δραματοποιούνται συχνά με όρους βασιλιάδων ή ηγεμόνων που πεθαίνουν με μοναδικό στόχο να αναγεννηθούν. Αυτό δημιουργεί την καθησυχαστική αίσθηση πως, αν και τα πράγματα αλλάζουν, υπό μια ευρύτερη έννοια παραμένουν τα ίδια.

Ένα από τα παλαιότερα (και ομορφότερα) ποιήματα της αγγλικής λογοτεχνίας, *Ο Σερ Γκάουεν και ο πράσινος ιππότης*, αρχίζει εντυπωσιακά με τις χριστουγεννιάτικες εκδηλώσεις στην αυλή του βασιλιά Αρθούρου. Είναι η πιο νεκρή εποχή του χρόνου. Ένας ξένος, ντυμένος στα πράσινα, μπαίνει φουριόζος με το άλογο. Θέτει κάποιες δοκιμασίες στους παρόντες και τους κάνει να καταλάβουν πως θα συμβούν άσχημα

πράγματα αν δε γίνει ό,τι πρέπει να γίνει. Αποτελεί μια εκδοχή του Πράσινου Ανθρώπου, του παγανιστή θεού της βλάστησης: ο ίδιος κρατά ένα ιερό κλαδί, αντιπροσωπεύει τα πράσινα βλαστάρια που (Θεού θέλοντος) θα ανοίξουν την άνοιξη. Αν, φυσικά, η ανθρωπότητα είναι προσεκτική.

Ας διερευνήσουμε την ελάχιστη αρχή και το ελάχιστο τέλος του προτύπου του τικ-ΤΑΚ, αλλά αυτή τη φορά σε ένα πιο λογοτεχνικό παράδειγμα: τον γνωστό και χιλιοειπωμένο μύθο του Ηρακλή. Οι πρώτες εκδοχές της ιστορίας βρίσκονται σε διακοσμημένα ελληνικά αγγεία, περίπου του βου αιώνα π.Χ. Μια πρόσφατη εκδοχή είναι οι ταινίες του *Iron Man*. Ο θρυλικός δυνατός άνδρας του μύθου συναντά έναν γίγαντα, τον Ανταίο, δυνατότερο ακόμα κι από τον ίδιο, με τον οποίο είναι υποχρεωμένος να παλέψει. Ο Ηρακλής ρίχνει τον γίγαντα στο έδαφος. Μα κάθε φορά που ο Ανταίος αγγίζει τη γη, δυναμώνει. Ο Ηρακλής κερδίζει στο τέλος με το να πιάσει τον αντίπαλό του σφιχτά και να τον σηκώσει στον αέρα. Ξεριζωμένος, ο Ανταίος εξασθενεί και πεθαίνει.

Σημασία έχει πως η ιστορία εξελίσσεται από την αρχή ως το τέλος ικανοποιητικά (όπως όλοι οι «άθλοι» του Ηρακλή). Έχει πλοκή: υπάρχει μια αρχική κατάσταση (ο ήρωας, ο Ηρακλής, συναντά έναν γίγαντα, τον Ανταίο), μια περιπλοκή (ο Ηρακλής παλεύει με τον Ανταίο και προς στιγμή χάνει) και μια λύση (ο Ηρακλής συνειδητοποιεί πώς θα κερδίσει τον αντίπαλό του, και κερδίζει). Η μάχη στην οποία ο ήρωας πρέπει να αποδειχτεί εξυπνότερος από τον πολύ δυνατότερο αντίπαλό του, όπως ο Ηρακλής αποδεικνύεται εξυπνότερος από τον Ανταίο, είναι γνωστή σε όσους αγαπούν τις ταινίες με τον Τζέιμς Μποντ. Ο μύθος, όπως κάθε ταινία με τον Μποντ, έχει «αίσιο τέλος». Με απλούς και σύνθετους τρόπους, βρίσκουμε αυτό το είδος «πλοκής» σε όλη την αφηγηματική λογοτεχνία.

Υπάρχει άλλο ένα στοιχείο στον μύθο. Ο μύθος εμπεριέχει πάντα μια αλήθεια, την οποία καταλαβαίνουμε προτού τη δούμε ή την εξηγήσουμε με σαφήνεια. Για να γίνει κατανοητό αυτό, ας δούμε το παλαιότερο –και, πολλοί θα έλεγαν, το ευγενέστερο– λογοτεχνικό έργο που διαθέτουμε, τα ποιήματα που είναι γνωστά ως *Ιλιάδα* και *Οδύσσεια*. Σύμφωνα με την παράδοση, τα δημιούργησε ένας αρχαίος Έλληνας συγγραφέας, γνωστός απλώς ως «Όμηρος», πριν από περίπου 3.000 χρόνια.

Τα ποιήματα έχουν ως θέμα έναν μακροχρόνιο πόλεμο ανάμεσα σε δύο μεγάλες δυνάμεις, την Ελλάδα (όπως έμελλε να γίνει) και την Τροία. Ένας τέτοιος πόλεμος όντως έγινε – η αρχαιολογία το έχει αποδείξει. Ωστόσο, όταν ο Όμηρος δημιούργησε το έργο, δεν απομακρύνθηκε και πολύ από τη ραχοκοκαλιά του «μύθου». Ο ήρωας των ποιημάτων, ο Οδυσσέας (γνωστός και με το μεταγενέστερο λατινικό του όνομα Ulysses), αντιμετωπίζει πολλές περιπέτειες καθώς επιστρέφει από τον πόλεμο (ένα ταξίδι που διαρκεί δέκα χρόνια). Σε μία από αυτές, ο Οδυσσέας και οι σύντροφοί του συλλαμβάνονται και φυλακίζονται σε μια σπηλιά από έναν μονόφθαλμο γίγαντα, τον Κύκλωπα Πολύφημο. Το μοναδικό μάτι του τέρατος βρίσκεται στο μέσο του μετώπου του. Όταν πεινά, τρώει κάποιον από τους φυλακισμένους στη σπηλιά του – συνήθως για πρωινό. Ο Οδυσσέας, ο πιο πολυμήχανος ήρωας, μετά τον Πολύφημο και τον καρφώνει στο μάτι, τυφλώνοντάς τον, έτσι ώστε να μπορέσει να δραπετεύσει με τους συντρόφους του.

Ποια «αλήθεια» βρίσκεται κρυμμένη σε αυτό τον μύθο; Είναι το μοναδικό μάτι. Έχετε πιθανόν βιώσει την εξής εμπειρία: διαφωνείτε με κάποιον που δεν μπορεί ή δε θέλει να δει «και τις δύο όψεις του ζητήματος», κάποιον που επιμένει στη μία άποψη. Καμιά ελπίδα. Ποτέ δε θα αλλάξετε τη

γνώμη του. Πρέπει να βρείτε έναν τρόπο να ξεφύγετε – μακάρι να είναι λιγότερο βίαιος από εκείνο του ομηρικού ήρωα.

Μπορεί να νομίζετε πως όλο αυτό μοιάζει αρκετά πρωτόγονο («η σκέψη των αγρίων», όπως λένε μερικοί με υποτιμητικό ύφος). Όμως ο μύθος εμπεριέχει πάντα μια αλήθεια που μας αφορά σήμερα, όπως ακριβώς αφορούσε την εποχή του. Και η μυθική σκέψη εξακολουθεί να ζει, ακόμα και να ευδοκιμεί, πολύ καιρό μετά αφότου θα νομίζατε πως η νεότερη κοινωνία και η νεότερη επιστήμη έχουν προχωρήσει πέρα από τις εξηγήσεις της. Η μυθική σκέψη, αν κοιτάξετε προσεκτικά, συνυφαίνεται στη σύγχρονη λογοτεχνία, ακόμα κι αν δε φαίνεται αμέσως.

Να ένα σχετικά πρόσφατο παράδειγμα των τρόπων με τους οποίους ο μύθος συνυφαίνεται στην κουλτούρα μας. Την περίοδο ανάμεσα στην ταινία *Τιτανικός*, με την οποία ο Τζέιμς Κάμερον κέρδισε το Όσκαρ το 1997, και στην επέτειο των εκατό χρόνων από την καθέλκυση του μεγάλου κρουαζιερόπλοιου, στις 12 Απριλίου 2012, επικρατούσε πολύς ενθουσιασμός στη Βρετανία και στις ΗΠΑ για το ναυάγιο. Αυτός ο ενθουσιασμός έμοιαζε λιγάκι παράξενος. Περίπου 1.500 άνθρωποι πέθαναν όταν το πλοίο βυθίστηκε. Ήταν ένα φρικτό συμβάν. Όμως ο αριθμός των θανάτων χωριά μπροστά στους εκατομμύρια νεκρούς και τραυματίες που προκάλεσε ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος ελάχιστα χρόνια μετά. Γιατί οι άνθρωποι δεν ξέχασαν ποτέ το ναυάγιο; Η απάντηση μπορεί κάλλιστα να βρίσκεται στο όνομα του πλοίου: *Τιτανικός*.

Στον αρχαίο μύθο οι Τιτάνες ήταν μια φυλή γιγάντιων θεών. Γονείς τους ήταν η Γαία και ο Ουρανός, και ήταν η πρώτη φυλή στη γη που είχε ανθρώπινη μορφή. Απολαμβάνοντας για πολύ καιρό τη θέση του ισχυρότερου είδους επί γης, οι Τιτάνες μπλέχτηκαν σε έναν δεκαετή πόλεμο με μια

νέα φυλή θεών που είχε φτάσει σε ένα υψηλότερο στάδιο εξέλιξης. Παρότι οι Τιτάνες ήταν γίγαντες με γιγάντια δύναμη, αυτό ήταν το μόνο που διέθεταν: κτηνώδη ισχύ. Αυτή η νέα φυλή, οι Ολύμπιοι, διέθεταν περισσότερα γνωρίσματα: ευφυΐα, ομορφιά και δεξιότητα. Έμοιαζαν, ουσιαστικά, περισσότερο με ανθρώπους (σαν εμάς, θα σκεφτόμασταν) παρά με φυσικές δυνάμεις.

Παρά την τεράστια δύναμή τους, οι Τιτάνες, σύμφωνα με τον μύθο, ηττήθηκαν. Την ήττα τους έχει ως θέμα ένα από τα σπουδαιότερα αφηγηματικά ποιήματα της αγγλικής γλώσσας, ο *Hyperion* του Τζον Κιτς, ο οποίος το έγραψε γύρω στο 1818. Στο ποίημα ο Τιτάνας Ωκεανός σκέφτεται τον διάδοχό του τον Ποσειδώνα, ο οποίος τον έχει αντικαταστήσει ως Θεό της Θάλασσας, και συνειδητοποιεί ότι:

Είναι αιώνιος ο νόμος

Ότι ο πρώτος στην ομορφιά είναι πρώτος στη δύναμη.

Οι Τιτάνες, που δεν είναι όμορφοι, αποτελούν πια παρελθόν. Ωστόσο, ο Ωκεανός προφητεύει:

Είναι αλήθεια πως μια άλλη φυλή, ακολουθώντας τον ίδιο νόμο,

Μπορεί να κάνει όσους μας νίκησαν να θρηνούν, όπως εμείς τώρα.

Το πλοίο της White Star Line που βυθίστηκε στον ωκεανό τον Απρίλιο του 1912 ονομάστηκε Τιτανικός –στην καθέλκυσή του έσπασαν τελετουργικά μια σαμπάνια στην πλώρη του: πρόκειται για μια μυθική πράξη που ονομάζεται «σπονδή»– επειδή ήταν ένα από τα μεγαλύτερα, ταχύτερα και ισχυρότερα πλοία που θα διέσχιζαν τον Ατλαντικό. Το θεωρούσαν αβύθιστο. Μα εκείνοι που του έδωσαν αυτό το όνομα θα

έπρεπε να ένιωσαν μια κάποια ανησυχία. Δεν ήταν άραγε σαν να προκαλούσαν τη μοίρα όταν ονόμασαν ένα πλοίο Τιτανικό, αν θυμηθούμε τι είχε συμβεί στους Τιτάνες;

Αυτή η καταστροφή μάς συναρπάζει εν μέρει επειδή υποφιαζόμαστε, ανορθολογικά, ότι το βύθισμα του Τιτανικού εμπεριέχει ένα μήνυμα για εμάς. (Εκατομμύρια δολάρια έχουν ξοδευτεί για την υποθαλάσσια έρευνα του πλοίου, και πάντα υπάρχει ενδιαφέρον για την «ανέλκυσή» του.) Το συμβάν μάς λέει κάτι, μας προειδοποιεί για κάτι που θα πρέπει να προσπαθήσουμε να καταλάβουμε. «Μην έχετε υπερβολική αυτοπεποίθηση»: αυτό μοιάζει σαν να μας λέει το μήνυμα αυτού του μύθου της εποχής μας. Οι Έλληνες μας έχουν προσφέρει ένα όνομα για αυτή την υπερβολική αυτοπεποίθηση: *ύβρις*. Αυτό φαίνεται στην παροιμιώδη φράση «της πτώσης προηγείται η περηφάνια», και αποτελεί ένα χαρακτηριστικό θέμα σε όλη τη λογοτεχνία.

Οι δικαστικές αρχές, μετά την καταστροφή του Τιτανικού, απέδωσαν ευθύνες, αρκετά λογικά, στον χαλαρό κανονισμό, στην ανεπαρκή παρακολούθηση του παγόβουνου, στην κακή κατασκευή και στους εγκληματικά ανεπαρκείς χώρους στις σωσίβιες λέμβους. Όλα αυτά ισχύουν. Αλλά στο περίφημο ποίημά του «Η σύγκλιση του ζεύγους (Στίχοι για τον χαμό του “Τιτανικού”）」 ο Τόμας Χάρντνι, ένας από τους σπουδαιότερους μα και τους πιο απαισιόδοξους Άγγλους συγγραφείς (την ποίηση του οποίου θα εξετάσουμε στο Κεφάλαιο 24), είδε βαθύτερες, πιο συμπαντικές, μυθικές δυνάμεις επί τω έργω. (Το «πλάσμα» στους στίχους του είναι το πλοίο.)

Ε λοιπόν: ενώ κατασκεύαζε αυτό το πλάσμα

Με πλευρά που θα έσχιζαν τα νερά,

Η Εμμενής Βούληση που ελέγχει και ωθεί τα πάντα

Ετοίμασε για το πλάσμα ένα απειλητικό
Ταίρι –τόσο εύθυμα μεγάλο–
Ένα Παγόβουνο, για εκείνη την ώρα που θα ερχόταν.

Το ναυαρχείο κατέληξε σε μια ετυμηγορία βασισμένη στη ναυτική επιστήμη. Ο ποιητής κατέληξε σε μια άλλη ετυμηγορία βασισμένη σε μια μυθολογική κατανόηση του κόσμου. Στο επόμενο κεφάλαιο θα δούμε πώς ο μύθος –ο ακρογωνιαίος λίθος της λογοτεχνίας– εξελίσσεται σε έπος.